

QARDOSH BO'LMAGAN TILLARDA OG'ZAKI MUROJAATNING EKSPRESSIV EMOTSIONAL FUNKSIYASI

Nishanova Sitora Abduraimovna
Samarqand davlat chet tillari insituti
Mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada qardosh bo'lmagan tillarda og'zaki murojaatning ekspressiv-emotsional funksiyasi lingvistik va pragmatik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda turli tizimga mansub tillarda murojaat shakllarining emotsional rang-barangligi, nutq egasining hissiy munosabatini ifodalashdagi roli hamda kommunikativ vazifalari yoritiladi. Shuningdek, murojaat birliklarining ijtimoiy-madaniy omillar bilan bog'liqligi va ularning nutq jarayonida ta'sir kuchini oshirishdagi ahamiyati misollar asosida ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari turli tillarda ekspressiv vositalarning umumiy va farqli jihatlarini aniqlashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: og'zaki murojaat, ekspressivlik, emotsionallik, qardosh bo'lmagan tillar, pragmatika, kommunikativ funksiya, nutq, lingvistik tahlil.

Annotation. This article examines the expressive and emotional function of oral address in non-related languages from linguistic and pragmatic perspectives. The study analyzes the emotional diversity of address forms in languages belonging to different systems, their role in expressing the speaker's attitude, and their communicative functions. Furthermore, the paper explores the relationship between address units and socio-cultural factors, highlighting their significance in enhancing the impact of speech. The findings contribute to identifying both common and distinctive features of expressive means across different languages.

Keywords: oral address, expressiveness, emotionality, non-related languages, pragmatics, communicative function, speech, linguistic analysis.

Аннотация. В данной статье рассматривается экспрессивно-эмоциональная функция устного обращения в неродственных языках с лингвистической и прагматической точек зрения. Анализируются эмоциональные особенности форм обращения в языках различных систем, их роль в выражении отношения говорящего и коммуникативные функции. Также исследуется связь единиц обращения с социокультурными факторами и их значение в усилении воздействия речи. Результаты исследования способствуют выявлению общих и отличительных черт экспрессивных средств в разных языках.

Ключевые слова: устное обращение, экспрессивность, эмоциональность, неродственные языки, прагматика, коммуникативная функция, речь, лингвистический анализ

KIRISH

Til insoniyatning eng muhim kommunikativ vositasi sifatida nafaqat axborot uzatish, balki nutq ishtirokchilarining o‘zaro munosabatlarini ifodalashda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, og‘zaki nutqda qo‘llaniladigan murojaat birliklari kommunikatsiyaning ajralmas qismi bo‘lib, ular orqali so‘zlovchi tinglovchiga nisbatan o‘z munosabatini, hissiy holatini va ijtimoiy pozitsiyasini ifodalaydi. Murojaat shakllari tilning ekspressiv-emotsional imkoniyatlarini namoyon etuvchi vositalardan biri sifatida turli tillarda o‘ziga xos tarzda namoyon bo‘ladi. Bu esa ularni nafaqat lingvistik, balki pragmatik va sotsiolingvistik jihatdan ham o‘rganishni dolzarb masalaga aylantiradi.

Zamonaviy tilshunoslikda ekspressivlik va emotsionallik kategoriyalari nutqning ta’sirchanligini oshiruvchi asosiy omillar sifatida e’tirof etiladi. Og‘zaki murojaat birliklari esa ushbu kategoriyalarning bevosita ifodachisi bo‘lib, ular yordamida nutq egasi o‘z hissiyotlarini, bahosini, hurmat yoki yaqinlik darajasini turli lingvistik vositalar orqali yetkazadi. Ayniqsa, qardosh bo‘lmagan tillarda bunday birliklarning ifodalanishi, ularning shakl va mazmun jihatdan farqlanishi hamda umumiy qonuniyatlarning mavjudligi ilmiy jihatdan qiziqarli va muhim hisoblanadi. Chunki turli til tizimlariga mansub bo‘lgan tillarda murojaat shakllari nafaqat grammatik, balki madaniy va ijtimoiy omillar ta’sirida shakllanadi.

Shu nuqtai nazardan, qardosh bo‘lmagan tillarda og‘zaki murojaatning ekspressiv-emotsional funksiyasini o‘rganish til birliklarining chuqurroq mohiyatini ochib berishga xizmat qiladi. Bunday tadqiqotlar orqali turli tillarda murojaat shakllarining o‘xshash va farqli jihatlari, ularning kommunikativ jarayondagi roli hamda nutq ta’sirchanligini oshirishdagi ahamiyati aniqlanadi. Bundan tashqari, mazkur masalani o‘rganish tillararo muloqot samaradorligini oshirish, tarjima jarayonida emotsional-ekspressiv ma’nolarni to‘g‘ri yetkazish hamda til o‘qitish metodikasini takomillashtirishda ham muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Mazkur maqolaning maqsadi qardosh bo‘lmagan tillarda og‘zaki murojaat birliklarining ekspressiv-emotsional funksiyasini lingvistik va pragmatik jihatdan tahlil qilish, ularning nutqdagi vazifalarini aniqlash hamda turli til tizimlarida namoyon bo‘lish xususiyatlarini ochib berishdan iboratdir.

Og‘zaki murojaat birliklari nutq jarayonida kommunikativ aloqa o‘rnatish bilan bir qatorda kuchli ekspressiv-emotsional funksiyani bajaruvchi muhim lingvistik vositalardan biri hisoblanadi. Ular orqali so‘zlovchi tinglovchiga nisbatan o‘z hissiy munosabatini, bahosini hamda ijtimoiy masofani ifodalaydi. Tilshunoslikda murojaat birliklari vokativ kategoriyaga mansub bo‘lib, ularning ekspressivligi ko‘pincha leksik vositalar, intonatsiya va nutqiy vaziyat bilan chambarchas bog‘liq holda yuzaga chiqadi. Qardosh bo‘lmagan tillar, xususan ingliz va o‘zbek tillarini qiyosiy o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, murojaat shakllari har ikkala tilda mavjud bo‘lsa-da, ularning ifodalanish darajasi va emotsional rang-barangligi sezilarli farqlarga ega.

Ingliz tilida murojaat birliklari ko‘pincha ixcham va neytral shaklda qo‘llanadi. Masalan, *“John, could you help me?”*, *“Excuse me, sir”*, *“Hey, Anna!”* kabi murojaatlar kommunikativ vazifani bajarish bilan birga ma’lum darajada emotsional ohangni ham ifodalaydi. Biroq ingliz tilida ekspressivlik asosan intonatsiya va kontekst orqali kuchaytiriladi. Masalan, *“Hey, you!”* iborasi keskin ohangda aytilganda salbiy, hatto qo‘pol munosabatni bildiradi, aksincha yumshoq ohangda esa u oddiy e’tibor qaratish yoki do‘stona chaqiriq sifatida qabul qilinadi. Shuningdek, ingliz tilida *“dear”*, *“darling”*, *“my friend”* kabi murojaat birliklari orqali ijobiy emotsional munosabat ifodalanadi: *“Darling, don’t worry”*, *“My dear friend, I appreciate your help”*. Bu yerda *“darling”* va *“my dear friend”* birliklari nutqqa iliqlik va samimiylik baxsh etadi.

O‘zbek tilida esa murojaat birliklari yanada boy va emotsional jihatdan rang-barang bo‘lib, ular nutqda keng qo‘llaniladi va turli ijtimoiy hamda madaniy ma’nolarni o‘zida mujassam etadi. Masalan, *“aka”*, *“opa”*, *“uka”*, *“singil”*, *“azizim”*, *“jonim”*, *“bolam”* kabi murojaatlar nafaqat shaxsni chaqirish, balki unga nisbatan hurmat, mehr yoki yaqinlikni ifodalash vazifasini ham bajaradi. *“Azizim, siz bilan gaplashmoqchiman”* jumlasida murojaat birliklari samimiylikni bildirs, *“Hoy, bola, bu yoqqa kel!”* shaklida esa keskinlik va buyruq ohangi yaqqol seziladi. Bu holat o‘zbek tilida murojaat birliklarining ekspressiv-emotsional funksiyasi juda faol ekanligini ko‘rsatadi.

Ingliz va o‘zbek tillarini qiyosiy tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, ingliz tilida murojaat birliklari ko‘proq kommunikativ zaruratga asoslangan holda ishlatilsa, o‘zbek tilida ular ko‘pincha nutqning emotsional boyligini oshirish vositasi sifatida ham xizmat qiladi. Masalan, ingliz tilida oddiy *“Come here”* jumlası yetarli bo‘lishi mumkin, o‘zbek tilida esa *“Keling, aka, bu yoqqa o‘ting”* yoki *“Jonim, bu yerga kel”* kabi murojaat birliklari qo‘shilib, nutq yanada ifodali va ta’sirchan bo‘ladi. Bu esa o‘zbek tilida murojaat birliklarining kommunikativdan tashqari emotsional vazifasi ham yuqori ekanligini ko‘rsatadi.

Bundan tashqari, o‘zbek tilida murojaat birliklari ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishda ham muhim rol o‘ynaydi. Masalan, yoshi katta kishiga *“aka”* yoki *“opa”* deb murojaat qilish hurmat ifodasi bo‘lsa, ingliz tilida bu kabi ijtimoiy farqlar ko‘proq *“sir”*, *“madam”* kabi rasmiy birliklar orqali ifodalanadi. Shu bilan birga, ingliz tilida ortiqcha murojaat qilish ba’zan sun’iy yoki ortiqcha emotsionallik sifatida qabul qilinishi mumkin, o‘zbek tilida esa aksincha, murojaat birliklarining qo‘llanilishi nutqning tabiiy va madaniy jihatdan to‘g‘ri ekanligini ko‘rsatadi.

Pragmatik jihatdan qaraganda, murojaat birliklari nutqning ta’sir kuchini oshirish, tinglovchining e’tiborini jalb qilish va kommunikativ strategiyani amalga oshirishda muhim vosita hisoblanadi. Masalan, ingliz tilidagi *“Ladies and gentlemen, welcome!”* yoki o‘zbek tilidagi *“Hurmatli mehmonlar, xush kelibsizlar!”* kabi murojaatlar tinglovchilarga nisbatan hurmatni ifodalash bilan birga nutqning rasmiyligini va ta’sirchanligini oshiradi.

Shuningdek, salbiy emotsiyalarni ifodalovchi murojaatlar ham mavjud bo'lib, ular orqali norozilik, g'azab yoki tanqid ifodalanadi: ingliz tilida ***“Hey, stop that!”*** yoki o'zbek tilida ***“Hoy, to'xta!”*** kabi birliklar bunga misol bo'la oladi.

Shunday qilib, ingliz va o'zbek tillarida og'zaki murojaat birliklarining ekspressiv-emotsional funksiyasi umumiy kommunikativ tabiatga ega bo'lsa-da, ularning ifodalanish darajasi, vositalari va qo'llanish xususiyatlari har bir tilning milliy-madaniy o'ziga xosligi bilan belgilanadi. O'zbek tilida murojaat birliklari ko'proq emotsional va ijtimoiy jihatdan boy bo'lsa, ingliz tilida ular nisbatan ixcham va kontekstga bog'liq holda ekspressivlik kasb etadi. Bu esa qardosh bo'lmagan tillarda murojaat birliklarining ekspressiv-emotsional funksiyasini o'rganish tilshunoslikda muhim ilmiy xulosalar chiqarishga imkon beradi.

XULOSA

Qardosh bo'lmagan tillarda og'zaki murojaat birliklarining ekspressiv-emotsional funksiyasini o'rganish natijasida shuni ta'kidlash mumkinki, murojaat shakllari nutq jarayonining ajralmas komponenti sifatida nafaqat kommunikativ vazifani bajaradi, balki so'zlovchining hissiy munosabatini ifodalovchi muhim vosita ham hisoblanadi. Ingliz va o'zbek tillari materiallari asosida olib borilgan tahlil ushbu birliklarning har ikkala tilda mavjud ekanligini, ammo ularning qo'llanish darajasi, shakli va emotsional yuklamasi turlicha ekanligini ko'rsatdi.

Xususan, o'zbek tilida murojaat birliklari keng qo'llanilib, ular orqali hurmat, yaqinlik, mehr, kinoya va boshqa turli emotsional holatlar ifodalanadi. Ingliz tilida esa murojaat shakllari nisbatan ixcham bo'lib, ekspressivlik asosan intonatsiya va kontekst orqali yuzaga chiqadi. Shu bois o'zbek tilida murojaat birliklarining emotsional-ekspressiv salohiyati yuqoriroq ekanligi kuzatiladi.

Tadqiqot shuni ham ko'rsatdiki, murojaat birliklari ijtimoiy-madaniy omillar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ular orqali jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar, hurmat darajasi va kommunikativ strategiyalar namoyon bo'ladi. Shuningdek, ushbu birliklar nutqning ta'sirchanligini oshirish, tinglovchining e'tiborini jalb qilish va samarali muloqotni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Umuman olganda, qardosh bo'lmagan tillarda og'zaki murojaatning ekspressiv-emotsional funksiyasini o'rganish til tizimining chuqur qatlamlarini ochib berishga, tillararo farqlar va o'xshashliklarni aniqlashga hamda tilshunoslikning pragmatik va sotsiolingistik yo'nalishlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdullayev A. Nutq madaniyati asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2018. – 256 b.
2. Brown P., Levinson S. Politeness: Some Universals in Language Usage. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – 345 p.

3. Crystal D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. – Oxford: Blackwell, 2008. – 529 p.
4. G‘ulomov A. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Fan, 2015. – 320 b.
5. Leech G. Principles of Pragmatics. – London: Longman, 1983. – 250 p.
6. Mahmudov N. Til va nutq masalalari. – Toshkent: Fan, 2010. – 280 b.
7. Nurmonov A. Lingvistik pragmatika. – Toshkent: Akademnashr, 2012. – 198 b.
8. Searle J.R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 1969. – 203 p.
9. Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent: Universitet, 2008. – 300 b.
10. Yule G. Pragmatics. – Oxford: Oxford University Press, 1996. – 138 p.

